

Mõisted, meetodid

1.1. Kultuur

Kultuuri (lad *cultura* 'viljelus, harimine') on defineeritud ja kirjeldatud erinevalt, sõltuvalt teoreetilisest koolkonnast, vaatenurgast, ideoloogiast jm-st (vt nt Barkalaja 2007). Kultuur kõige laiemas tähenduses on tsivilisatsioon ehk kogu inimtegevus ja selle tulemus. Kultuurantropoloogias käsitatakse kultuuri kui eluviisi (õpitud käitumist) koos selle aluseks olevate töökspidamiste ja mõttemallidega; inimesi uuritakse kui kultuuri loovaid ja kultuurist sõltuvaid olendeid (Sarmela 1984: 12). Kultuuri tuumpunktiks on kollektiivne mittepärilik mälu (*resp.* teadvus), mis talletab ja säilitab põlvkondade elukogemuse. Kultuur on kollektiivi sotsiaalse, ajaloolise ja rahvusliku mõtte ilming (Lotman 1970). **Kultuuritraditsioonid** on mõtlemise, käitumise ja tegutsemise püsivormid, mis erisugustes ühiskondlikes oludes ja eri ajajärkudel toimides kujundavad suhtlevate inimkollektiivide taustsüsteemi tähendusliku ühetaolisuse ning tagavad kultuuri muutumise ja järjepidevuse ühtsuse (EKSS: 202).

Kultuuri liigitatakse ja uuritakse erinevatelt alustelt. Kultuurist kui tsivilisatsioonist kõneldes eristatakse näiteks maa- ja linnakultuuri, erinevate inimrühmade (sh noorte, meeste ja naiste) kultuuri, aga ka käitumiskultuuri, poliitilist kultuuri, toitumiskultuuri jne (Knuuttila 1994: 14). Kultuuris kui terviknähtuses eristatakse **materiaalset ja vaimset kultuuri**. Esimesse kuuluvad tootmisvahendid, ehitised, rõivad jms, teise vaimne keskkond – teadus, filosoofia, uskumused, väärtused, ideoloogiad, kunstid jms. **Kultuuri all kitsamas tähenduses mõeldaksegi nn kauneid kunste ehk vaimset loomingut** koos selle tarbimisega (Kalmus 2010: 107). Kunstegi uuritakse tänapäeval tihti sotsiaalses kontekstis, et luua üldpilti kunsti kohast ja rollist ühiskonnas (Sevänen 1994: 61).

Eristatakse ka **professionaalset kultuuri, rahvakultuuri ja massikultuuri**, mis tänapäeval eksisteerivad kõrvuti. Professionaalne kultuur on (enamasti akadeemilise haridusega) kutseliste kunstnike, kirjanike, heliloojate, artistide ja interpreetide looming. Kasutatakse ka väljendit kõrgkultuur, kuid see on mõneti problemaatiline (vt Rüütel 1987).

*Kihnumua rahvamuusika kontserdil Tallinnas Rahvusraamatukogus.
Peeter Hütt / Tippfoto 2010. Folkloorinõukogu fotokogu*

Rahvakultuur² haarab mh traditsionaalse ehk pärimuskultuuri ja harrastuskultuuri.

Harrastuskultuuri all mõeldakse mistahes huvitegevust, sh kunstilist isetegevust (taidlust), millega inimesed tegelevad oma põhitööst vabal ajal ning mis üldjuhul ei ole neile elukutseks ega elatusallikaks, kuid toimub sageli akadeemilise haridusega õpetajate või huvijuhtide juhendamisel.

Traditsionaalses ehk pärimuskultuuris (folklooris klassikalises tähenduses) antakse kõik teadmised ja oskused edasi suulise pärimuse ja jäljendamise teel. Kõik pärimuskultuuri nähtused muutuvad ajas ja ruumis ning neil pole üht kindlat, fikseeritud malli, mida taasesitamisel korratakse. Iga esitaja on suuremal või vähemal määral kaaslooja.

Ent tänapäeval, kirjaoskuse ja kultuuritööstuse üldise leviku tingimustes on pärimuskultuur segunenud muude kultuurivormidega. Näiteks avaldatakse rahvalaule trükis ja edaspidi võib mingi trükitekst saada aluseks rahvalaulu „uuele elule“

² Aili Aarelaid on defineerinud seda kui paikkondlikul ja kindlapiirilisel etnilis-keelisel tasandil edenematavat vaimlis-materiaalset kollektiivset ja traditsioonidest kantud rohujuuretasandi loometegevust, mis on seotud: argise elukeskkonna (kodu, pere, koduküla ja -linna, lähiümbruse looduse) kujundamist puudutavate normide ja väärtustega; pärimuskultuuri (rahvalaul, -tants, -rõivad, rahvuslik käsitöö, rahvameditsiin, etnograafiline elukeskkond jms) põlvkondliku edasiandmisega; vaba aja harrastuste (sugupuu, kodu- ja loodusuurimine, kunstilised harrastused, kolleksioneerimine, kehakultuur jms) vormilise mitmekesisusega; elukestva eneseharimisega (vabahariduslikud õpiringid ja kursused, seltside ja seltsingute korraldatud õppetegevus, interneti-suhtlusgrupid jms) (Aarelaid 1999:18).

(vt nt Rüütel 2004: 220–226); pärimuslikud laulud, tantsud jne levivad harrastustegevuse või ka kutselise loomingu kaudu, neid võivad esitada ka professionaalsed interpreedid. Või vastupidi – algselt kirjanduslik tekst levib rahvasuus anonüümsena, seostub rahvaviisidega, varieerub ja omandab folkloori tunnused jne.

Massikultuuri all mõeldakse eelkõige massimeediakanalite vahendusel või muul moel **tööstuslikult** paljundatavat ja massitiraažis levitatavat laiale turule orienteeritud kommertskultuuri, millele on iseloomulik unifitseerivate standardite levik. Massikultuuri ei saa siiski päriselt samastada kultuuritööstusega, kuigi neil on ühiseid jooni, sest kultuuritööstus levitab muuhulgas ka kõrgkultuuri ja rahvamuusikat; samuti ei saa seda päriselt samastada populaarkultuuriga, kuna viimase eri vormid levivad ka muul teel (Knuuttila 1994: 18–21).

Massikultuuriga seoses kõneldakse rahvusvahelises kulturoloogias globaalse tööstuskultuuri imperialismist, mis tõrjub tahaplaanile paikkondlikult omapäraseid kultuure: *Kultuuriimperialism on industrialiseerunud läänemaade majanduslik, tehnoloogiline ja hariduslik ülemvõim, mis määrab nii majandusliku kui ka ühiskondliku arengu, dikteerib kultuuriväärtused ning ühtlustab tsivilisatsiooni, hariduse, kunsti ja teaduse eesmärgid kõikjal maailmas. [---] Tehnoloogia loob tarbeesemed, kultusesemeid, mida püüeldakse nii idas kui läänes ja mida usutakse kergendavat ja rikastavat inimese elu... Maailm on muutumas kultuuri ühisturu piirkonnaks, kus toodetakse, ostetakse ja müüakse samasugust tehnilist tootearendust, samasugust moodi, muusikat, kirjandust; samasugust metropolide massikultuuri* (Sarmela 1984: 139).

UNESCO on muude tegevusvaldkondade kõrval pööranud suurt tähelepanu maailma rahvaste kultuuripärandile. Täiendustes UNESCO traditsioonilise kultuuri kaitse juhendile (1993. a) soovitatakse pöörata erilist tähelepanu teatud piirkonnale eriomaste kultuurinähtuste säilitamisele, eriti kui need on kadumisohus:

Väikerahvaid ähvardab alati kultuurilise assimilatsiooni oht, seda eriti tänapäevasuutsioonis, mil massimeedia vahendusel levitava industriaalkultuuri mõju kahjustab sageli omakultuuri väärtustamist (Protection of the intangible cultural heritage: survey and new prospects. UNESCO Headquarters, 16.–17. June 1993).

Aastail 2001–2002 külastas Kihnut UNESCO pärimuskultuuride osakonna juhataja Noreiko Aikawa, kes tegi pärast Kihnuga tutvumist ettepaneku esitada inimkonna vaimse ja suulise pärandi esindusnimekirja kandidaadiks Kihnu kultuurikooslus – **Kihnu kultuuriruum**, mille all mõeldakse kogu traditsioonilist inimtegevust Kihnu kogukonna eluruumis. Eesti Vabariigi Kultuuriministeriumi juurde moodustatud komisjon töötas välja ja esitas UNESCOle vastava esildise ning 2003. aasta novembris kanti Kihnu kultuuriruum maailma vaimse ja suulise pärandi esindusnimekirja.

UNESCO juhend traditsioonilise kultuuri ja folkloori kaitse kohta määratleb **vaimse kultuuripärandi mõiste: see on kultuurilise kogukonna traditsioonidel põhineva loomingu terviklik kogum, mis kajastab tema kultuurilist ja sotsiaalset identiteeti** (Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore. Adopted by the General Conference at its twenty-fifth session. Paris, 15 November 1989).

UNESCOs 17. oktoobril 2003. aastal vastu võetud ning Eesti Vabariigi parlamendis ratifitseeritud „Vaimse kultuuripärandi kaitse konventsiooni“ kohaselt avaldub vaimne kultuuripärand järgmistes valdkondades:

- a) suulised traditsioonid ja väljendusvormid, kaasa arvatud keel kui vaimse kultuuripärandi vahend;
- b) esituskunstid;
- c) kogukondlik tegevus, rituaalid ja pidustused;
- d) looduse ja universumiga seotud teadmised ja tavad;
- e) traditsioonilised käsitööoskused.

„Seletuskiri Vabariigi Valitsuse korralduse „Vaimse kultuuripärandi kaitsekonventsiooni heakskiitmine“ eelnõu juurde“ selgitab mõiste esituskunstid tähendust: siia kuuluvad rahvatants, rahvamuusika, jutuvestmine jm suuline rahvalooming, mida „esitatakse“, punkt d haarab aga traditsioonilisi elualasid ja sellega seotud teadmisi, oskusi ning pärimust.

Lähtudes ülaltoodud vaimse kultuuripärandi määratlusest kasutame alljärgnevalt mõistet Kihnu pärimuskultuur, mõeldes selle all mitte üksnes esivanematelt pärandatud kultuurikogumit, vaid pärimuse teel edasiantavat vaimset kultuuri kui protsessi, mis elab ka tänapäeval ja teiseneb nii sisult kui ka vormilt.

Kihnu vaimne kultuur on tänaseni suurelt osalt pärimuslik. Kool ja kirik institutsioonidena ei kuulu pärimuskultuuri, kuid on nii või teisiti sellega seotud ja seda mõjutanud. 19. sajandi keskpaigast Kihnus levinud ortodokslus moodustab kihnlaste, eriti naiste, identiteedi olulise osa ning on Kihnus aja jooksul omandanud omapäraseid vorme. Kooli olulisim mõju on aga see, et kihnlased on kirjaoskajad, mis on aidanud säilitada ka pärimuskultuuri. Näiteks on hiljemalt 20. sajandi algusest levinud käsikirjaliste laulikute kirjutamise traditsioon, kuhu on kirjutatud mh ka kohalike rahvalaulude sõnu, mis aitas neid mälus säilitada. Teiseks on kool avaldanud mõju kohaliku pärimuse edasikandumisele õpilaste huviringide kaudu, kus on õpetatud Kihnu laule ja tantse. Sama funktsioon on olnud rahvamajal. Seega on pärimuskultuur peamiselt 20. sajandi II poolest alates kandunud edasi ka harrastustegevuse vahendusel.

1.2. Kvalitatiivuuring. Emic-etic kategooriad

Käesoleva uurimuse meetodiks on **kvalitatiivuuring** – järkjärguline induktiivne lähenemine tõele, mille tulemusena püütakse tungida asjade olemusse; uuritakse loomulikes tingimustes, kusjuures inimeste arvamused on olulised; uuring on induktiivne, pole hüpoteesi ning uurimismeetodid kujunevad uurimise käigus (Bogdan & Biklen 1998; Laherand 2008).

On kasutatud nii **eemilist (emic)** kui ka **eetilist (etic)** lähenemist. Mõisted *emic* ja *etic* ehk eemilised ja eetilised uuringud pärinevad keeleteadusest ning lähtuvad mõistetest foneemiline ja foneetiline. Antropoloogias ja folkloristikas kirjeldab eemiline analüüs teatud ühiskonna enese sisemisi väärtusi ja vaateid, kuna eetiline analüüs kasutab laiemaid teoreetilisi mudeleid ja võrdleb eri kultuure. Eemiline on insaideri, kogukonna liikme seletus oma kommete või uskumuste põhjustest, mida asjad tähendavad kogukonna liikmetele, eetiline on uurija interpretatsioon samadest asjadest ehk selgitus, mida need asjad tähendavad analüütilisest ja antropoloogilisest perspektiivist. Eemiline käitumise või uskumuse käsitlus pärineb inimestelt uuritava kogukonna sees, eetiline lähenemine lähtub uurijast ja on kultuuriliselt neutraalne (Headland jt 1990; *Emic and Etic*).

Eemiline uurimine eeldab alati välitöid ning algab lähenemisega uuritavale kogukonnale ja kultuurile seestpoolt. Uurija püüab sulanduda vaadeldavasse kultuuri ning vältida tõlgendamisel teistest kultuuridest laenatud klassifikatsioone, väärtusi ja universaalset oskuskeelt. Eemilised teadmised on vajalikud kultuuri empaatiliseks ja intuiitseks mõistmiseks ning efektiivsete uuringute teostamiseks välitöödel, eetiline uurimine nõuab paratamatult standardseid mõisteid ja kategooriaid (Lett 1996). Praktikas kujutab mistahes teaduslik analüüs alati segu mõlemast lähenemisest (Marshall 1998). See kehtib ka käesoleva uurimuse kohta. Materjali kogumisel on lähtutud eemilistest uuringutest, materjali süstematiseerimisel ja üldistamisel on aga arvestatud ka eetilisi kategooriaid ja lähenemist. Uurimuse aluseks on kvalitatiivuuringule iseloomulikud meetodid: folkloristlikel välitöödel teostatud osalusvaatlused, intervjuud ja rühmavestlused, samuti biograafiliste narratiivide, kirjalike tekstide, helilindistuste ja videosalvestuste temaatiline analüüs.

Kuraga Elvi aab kördikangast piäle. Olev Mihkelmaa foto 2009

1.3. Sooline identiteet, soorollid, soorollide stereotüübid, sooideoloogiad

Sooline identiteet on meheks olemise (mehelikkuse) või naiseks olemise (naiselikkuse) sisemine tunne, mis kujuneb geneetilise ja ümbritseva keskkonna mõju kombinatsioonist (Medical Definitions 2007).

Soorollid on inimese soost tulenevad käitumisviisid (Lips 1991). Uurijad näevad traditsiooniliste soorollide kujunemise põhjusi naiste ja meeste bioloogilistes erinevustes ja psühholoogias. Enamik tööekspidamistest, millel põhinevad inimeste arusaamad, suhtumised ja hoiakud soorollide kohta, on määratud traditsioonide ja arusaamadega sellest, mida on teatud ühiskonnas läbi aegade meestele ja naistele kohaseks peetud. **Soorollide stereotüübid** puudutavad psühholoogilisi jooni ja käitumisi, mis usutakse esinevat kahel soorühmal erineva sagedusega (nt mehed on agressiivsemad, naised emotsionaalsemad). Stereotüüpsed jooned peegeldavad kognitiivseid uskumusi meeste ja naiste erinevustest, mis on ühised teatud kultuuri liikmetele (Best 2003). Paljudes maades on levinud stereotüüp, mille kohaselt mees on perekonnapea, kes käib tööl ja teenib perele elatist ning naine hoiab korras kodu ja aia ning kasvatab lapsi. Viimastel aastakümnetel on soorollides toimunud suuri muutusi, kuid traditsiooniline stereotüüp pole kadunud. Tänapäeval Eestis kehtivate stereotüüpide kohaselt peab tõeline mees olema majanduslikult edukas, sihikindel, paindumatu, domineeriv ja agressiivne; empaatiavõime, hoolitsemine ja paindlikkus on aga omadused, mida peetakse naiselikeks (Norberg jt 2006: 19).

Sooideoloogiad on uskumuste süsteemid, mis seletavad, miks ja kuidas naised ja mehed üksteisest erinevad, määravad nende erinevuste alusel naiste ja meeste erinevad õigused, vastutuse, piirangud ja tasud, õigustavad või halvustavad reaktsioone teistimõtlejate suhtes. Igasugune ideoloogia „valvab“, kuidas inimesed kui grupi liikmed oma sotsiaalset maailma tõlgendavad ja selles käituvad, olles ise seega ka inimeste sotsiaalse identiteedi aluseks (Norberg jt 2006: 19).

*Mehed jääaugul.
Olev Mihkelmaa foto 2010*

Esimene tutvus Ruhnu saarega. Hilja Kokamäe foto 1955. EKRK19, 177